

A NÉMET NÉPI ÖNTUDAT HAZAI FORMÁI.

A magyarországi német irodalom a XVIII. század közepétől az osztrák-magyar monarchia felbomlásáig lényegében az egy hazában együtt élő magyarság és németiség kölcsönös elkülönülésének tükörképe ; az elkülönülés a művelődés szűkebb területén kezdődik, majd a nemzetiségi eszme erősbödésének, alakulásának megfelelően lassanként áterjed az egész népi életre. A «német-magyarság» («Deutschungartum») fogalmának fejlődése szintén az elkülönülési folyamatot tükrözi : pusztán állampolitikai életközösseget jelentő fogalomból egyre inkább szellemi és népi feszültség kifejezőjévé lesz, melyben a németiségre és a magyarságra eső váltakozó hangsúly egyúttal a magyarországi művelődési és népi erők találkozásából, összeütközéséből adódó életformáinak változatait is jelzi. Az irodalomban ezeknek az életformáknak az alakulását szemléljük ; látjuk, hogy németiségünk szellemi élete egyre inkább gyökeret ver a magyar talajban, egyre inkább megtelik a magyar föld politikai, történelmi és társadalmi hagyományaival és lassanként jórészt nyelvben is magyarra lesz ; de látjuk a német népi öntudat ébredését, erősbödését, olykor láthatatlan utakon való terjedését is. A magyarországi német irodalom voltaképpen csak mint a magyar-német együttélés kritikai kommentátora érdemli meg igazán figyelmünket, vizsgálata csakis ebből a szempontból lesz eleven tudomány. Mert ezt az irodalmat nem művészi, hanem pedagógiai, állam-politikai és népi erők irányítják ; nem a művészi alkotás vágya hatja át, hanem a műveltségterjesztés akarata. Német íróink műveltséget terjesztenek a magyar haza szolgálatában és német

népiségük szolgálatában, ha szükségét érzik, az állammal szemben vívott szellemi harc árán is.

Az irodalom tehát a német népi öntudat hazai formáinak vizsgálatánál legfontosabb s egyben a kutatás számára legkönnyebben hozzáférhető forrásunk. Azonban ez az irodalom éppen az egy hazában élő magyarság és németiség viszonyának folytonos alakulásával egyre szegényebb lesz, egyre több erő válik ki belőle és áll a szűkebb értelemben vett magyar szellemi élet, a nemzeti nyelvű irodalom szolgálatába. A művelt német értelmiség szellemi élete lassanként zárt társaságokba, az otthon szűk körébe szorul, szinte családi ügygé válik. Emlékei nem nyomtatásban megjelent könyvek, hanem féltve, titkon őrzött kézíratos naplók, levelek, verses füzetek és családi gyűjtemények. A kutató kétségkívül súlyos felelősséget vállal, mikor ezeket az emlékeket a német népi öntudat hazai formáinak vizsgálatánál felhasználja. Könnyen túlzott hangsúlyt, rikító színezetet adhat öntudatlanul leírt mondatoknak, gondolatoknak, másokat meg teljesen figyelmen kívül hagyhat, s így — tekintettel arra, hogy a kézíratos anyag csak igen csekély részben s pusztán a véletlen jóvoltából hozzáférhető — az egyoldalú beállításnak és téves általánosításnak szinte korlátlan lehetősége nyílik. Ehhez az aggodalomhoz hozzájárul az a körülmény, hogy a német népi öntudat formái nálunk — mint az egész világon — ma is kialakulóban vannak; sőt még ha azt vizsgáljuk is, ami bennük történelemmé vált, a közelmúltat idézzük, melyet többen közülünk még átéltek, s melynek feltárásában éppen ezért kimélettől kell eljárnunk. Bármilyen csábító lenne egyes, még alig feledésbe merült nyilatkozatok vagy események felelevenítése, meg kell elégednünk az általános körvonalak kissé fakó rajzával, mert célunk nem az, hogy egyenetlenséget keltsünk vagy éppen rég behegedt sebeket tépjünk fel, hanem hogy a kölcsönös megértést elősegítsük.

Vizsgálódásainkban nem terjeszkedhetünk ki a történelmi Magyarország egész területére. Határainkon belül kétségkívül az erdélyi szász-lakta földön találjuk a német népi öntudat legfejlettebb formáit; viszont a szászok különálló politikai és szellemi élete, sajátos történelmi tudata, szóval

mindaz, ami az erőteljes német népi öntudat fejlődését elősegítette, megakadályozta azt, hogy a magyar-német együttélésből adódó német közösségtudat összes formái a szász nép szélesebb rétegeiben kialakuljanak. Ugyanezen okokból ki kell rekeszteniünk szemlénkből a bánáti német-lakta területet is. A politikai fejlődés itt aránylag csak későn adott módot arra, hogy a magyar és német népi érdekek szembe kerüljenek egymással. Igaz, hogy azután, a kiegyezést követő időben, főképp a nyolcvanas és kilencvenes években éppen itt ütközött össze legerősebben a magyar nemzeti érzés és a német népi öntudat; elég, ha a német iskolaegyesület mozgalmára és a mozgalom utóhullámaira gondolunk. De tudjuk, hogy ez a mozgalom csak igen csekély mértékben függ össze a magyar-német együttélés alakulásával. Eredetét mindenkéltől az Ausztriában támadt nagynémet mozgalomban kell keresnünk, további útjára pedig a Lueger vezetése alatt álló osztrák keresztény-szocialista párt antiliberális magatartása és Ferenc Ferdinánd állampolitikai tervei vetnek fényt.¹ Ilyen módon a német népi öntudat ebben a légkörben kialakult változatának sem adhatunk helyet szemlénkben.

A német népi öntudat jellegzetes hazai formái a XIX. század második negyedétől kezdve alakulnak ki, amikor a magyar nemzeti reform-mozgalom páratlan lendülete önmagától arra kényszeríti német értelmiségünket, hogy népi és kulturális hovatartozásának súlyos kérdésében döntsön. Más összefüggésben² megpróbáltam rámutatni arra, hogy a nemzetiségi eszme sajátosan osztrák értelmezése, a dinasztikus állampatriotizmus és a monarchia nem-német népeinél olykor az államgondolattal élesen szembeforduló nemzeti mozgalmak németiségünk számára voltaképpen csak egy utat hagytak nyitva: a magyarsághoz való csatlakozás útját, s ez az út a németiség jórésznél előbb vagy utóbb a teljes beolvadáshoz vezetett. A német népi öntudatnak a monarchián belül eleinte nem voltak igazi erőforrásai; hivatott ébresztői

¹ V. ö. E. Steinacker: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Bewegung im ehemaligen Ungarn*. Deutsche politische Hefte aus Grossrumänien, I—VII. Hermannstadt, 1921—27.

² *«Patrióta» és «hazafi»*. Budapesti Szemle, 1933.

és hirdetői az osztrák költők lettek volna, de ezek a nem-német államnéppek hagyománykincsét dolgozták fel az állampatriotizmus szellemében.¹ Ilyen körülmények között természetesen, hogy a magyar-német («deutsch-ungarisch») közösségtudat formái közül legelőször és leggazdagabban az asszimilált típus változatait látjuk.

Német értelmiségünk egyik széles rétege azonban már 1820—30 között félénk tartózkodással, szinte aggodalommal fogadja a magyar nemzeti reform-mozgalom fényes eredményeit. Ez a réteg képviseli a német népi öntudat legprimitívebb, legelmosódottabb, jellegzetesen hazai formáját. Talán túlzás is ennél a rétegnél népi öntudatról beszélni; legfeljebb lappangó, rejtett erőkről lehet szó, melyek ennek az öntudatnak csiráit egyre halványuló emlékként viszik át nemzedékről-nemzedékre. A réteg jellemző típusa a biedermeier embere. Mindenekelőtt abban az értelemben, hogy öntudatlanul, ösztönszerűen lemond régi eszményeinek teljes megvalósításáról, de a nyilvánosságtól távol, szűk körben, szerényebb mértékben tovább ápolja ezeket az eszményeket s igyekszik őket az államhatalom céljaival összhangba hozni.² Joggal nevezhetjük ezt a típust a biedermeier emberének azért is, mert szellemi fényforrása Bécs; egész magatartásában a bécsi polgárság életérzését tekinti követendő példának, s jellemző, hogy ezt a magatartást a mi német származású polgárunk is sokkal tudatosabban érzi a Metternich-féle állammorál visszahatásának, mely a bécsi biedermeier életérzését kiváltotta, mint a magyar nemzeti gondolattal szemben való állásfoglalásának. Pedig ez az állásfoglalás határozta meg a lappangó német népi és művelődési öntudat jellegzetesen hazai formájának sajátos színezetét.

A biedermeier életérzésű hazai német polgár öntudatlanul valami meghatározhatatlan feszültséget érez népi művelődési eszményei és a magyar nemzeti reform-mozgalom eredményei között. Ezt a feszültséget meg akarja szüntetni és

¹ V. ö. J. Nadler: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*. 4. k. Regensburg, 1932. 3. l.

² V. ö. W. Bietak: *Das Lebensgefühl des «Biedermeier» in der österreichischen Dichtung*. Wien—Leipzig, 1931. 27. l.

örökölt ősi szellemi hagyománykincsét valamilyen formában a változott viszonyok között is meg akarja őrizni. A néphagyománymentés ösztöne teremti meg különösen a régi Pest-Budán a «téli koszorúcskákat» és a zártkörű társas élet egyéb formáit. Ezek a zártkörű társaságok a terjedő és erősödő nemzeti reform-mozgalom éveiben a német polgári szellem igazi otthonai; igaz, hogy levendulaillattal telített légkörükben a németiséghez való tartozás egyre inkább pusztán családi ügyé válik, melyet a nagy világ előtt gondosan el kell rejtteni.

A hazai német származású könyvkiadók és könyvkereskedők foglalkozásuknál fogva mintegy természetes vezetői ennek a társas életnek, mely szórakozásaiban ösztönszerűen megőrzi és ápolja az örökölt népi hagyománykincset. A Trattnerek, Wigandok, Heckenastok, Landererek, Emichek, Hartlebenek és Geibelek különös belső kétlakiságát csak a lappangó népi öntudat biedermeier-formáján keresztül értjük meg igazán.¹ Hatékonyan dolgoznak a magyar nemzeti irodalom felvirágoztatásán, — ebben nagy része van egészséges üzleti ösztönüknek is — de egyben «felfedeznek» vagy legalább támogatnak német szerzőket is. Különösen Heckenast, Gusztáv írott emlékekben is szokatlanul gazdag társas élete ad tanulságos képet azokról az erőkről, melyek német származású könyvkiadóink gondolkodását és érzésvilágát meghatározták. A kassai születésű evangélikus papfi, az egykorú német közvélemény szerint a század derekának «nagy kiadója» fáradhatatlanul támogatja a magyar irodalmat; egyidejűleg azonban Stifterrel együtt szerkesztett kiadványában «Wien und die Wiener» (Pest, 1844) a biedermeier-kultúra ragyogóan színes ábrázolásával lepi meg közönségét, 1840—48 között Majláth János gróffal kiadja a kor «legértelmesebb német almanachját»² és később mindig segítségre kész, bizalmas barátja lesz Roseggernek.³ Pesti háza, s még

¹ V. ö. Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők*. Magyar Könyvszemle, 1929, 148. l.

² V. ö. J. Nadler: i. m. 439. l.

³ V. ö. Szemző Piroska: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században*. Német Philológiai Dolgozatok. XLVII. Budapest, 1931. 92. l.

inkább csinos pilismaróti birtoka vidám baráti körnek, az 1853-ban alakult «aranyfogpiszkáló lovagjai» rendjének s a «pesti rostbeefklubnak» központja. A kör vidám összejöveteleire Volkmann Róbert zeneszerző tréfás meghívói hívják össze a tagokat; ő örökíti meg a kör apró eseményeit jegyzőkönyvekben, groteszk pátosszal telített «hósi énekekben» meg «üdvözlő versekben», s feljegyzéseit Heckenast szigorúan beavatottak számára készült ügyes karikaturái kísérik. A kör «ülésein» költeményeket olvasnak fel, irodalmi és zenei eseményeket vitatnak meg és közös kirándulásokat terveznek. A tagok a lappangó német népi öntudat biedermeier-formájának jellegzetes képviselői; titkolt kedvteléseik érdekesen tárják elénk, hogy milyen módon őrizték meg mindinkább feledésbe merülő népi művelődési eszményeiket olyan korban, melynek már más, új eszményei voltak. A tagok közt találjuk Akadémiánk Goethe-gyűjteményének megteremtőjét, Elischer Boldizsárt, aki még legbizalmasabb baráti körét is csak fokozatosan avatta be Goethe-kultuszának titkaiba. Ez a Goethe-kultusz elsősorban kétségkívül annak a rajongó bámulatnak a kifejezője, melyet a fáradhatatlan gyűjtő a szép és tökéletes humánus iránt érzett, de egyúttal néma vallomás német népi öröksége mellett.¹ Elischer Boldizsáron kívül a kör másik két gyűjtő tagja a családi ereklýeit muzeálisán rendező «klub-elnök», Fuchs Rudolf nagykereskedő, a weimari Goethe-Társaság egyik első tagja hazánkban, és Kollár Gyula orvos. A nyilvánosság elől elzárkózó költészetet Fest Imre, a szepességi származású jeles gazdaságpolitikus képviseli a társaságban; halála után kiadott versei (*Gedichte*, Budapest, 1884) mintegy az igénytelenül színezett könyvomatos biedermeier tájképek költői magyarázatai és választékos formájukban a müncheni költők alkotásaira emlékeztetnek. (Hasonló belső szándékból fakadtak Heinrich Gusztáv Heine és Lenau stílusában írt, szigorúan titokban tartott költői hangulatképei is,² bár

¹ V. ö. B. v. Pukánszky: *Balthasar Elischer und seine Goethesammlung*. Deutsch-ungarische Heimatsblätter. 1932. 183. l.

² Kéziratuk a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-könyvtárának kézirtatárában.

Heinrich nem tartozott Heckenast baráti társaságához.) A baráti kör életébe Németországból meg Bécsből érkező látogatók hoznak új szint és mozgást : 1861-ben Dessoir berlini udvari színész, 1869-ben Brahmsot látja vendégül a társaság ; tiszteletükre a tagok «rendkívüli ülésekre» és kisebb ünnepélyekre gyűlnek össze. Mert a «klub» tréfás köntöse, groteszk formái mögött komoly szándék rejtőzik : a régi német polgári műveltség otthona akar lenni, s ezért minden alkalmat megragad, hogy közvetlen érintkezésbe léphessen a német szellemi élet egy-egy képviselőjével. És Heckenast «klubján» kívül hasonló célzattal a baráti körök, zártkörű egyesületek és törzsasztal-társaságok egész sora alakult, melyről a nyilvánosság alig vett valaha tudomást.

A kiegyezés után a lappangó népi öntudatot képviselő típus is beolvad lassanként a magyarságba. Ez a beolvadás önkéntes és minden kényszer nélkül való, de nincsen meg benne a lelki készségnek az a lendülete, a szellemi és politikai birtoklásnak az a vágya, melyet az igazi asszimiláltaknál találunk. A biedermeier embere a legjobb állampolgár : zajtalan hétköznapi munkájában példásan teljesíti kötelességét magyar hazájával szemben, melyhez magától értetődő hűséggel ragaszkodik. De egész lényében politikamentes marad, tartózkodik a közéleti szerepléstől. Tartózkodásában valami ösztönszerű tisztelet van népi hagyományai iránt : jól ismeri létének történelmi előfeltételeit, melyekre otthona csendjében családi képek, sárgult naplófeljegyzések, meg levelek, régi butorok, egy zenélő óra lágy Schubert-dallamai vagy egyéb apáról-fiúra szállt hangszerek emlékeztetik őt. A nyilvánosság előtt mintha mindig fátyol borítaná igazi énjét és boldog, mikor csendes visszavonultságában ezt a fátylat ereklýei szemléletébe vagy rendezésébe merülve meglebbentheti. Szeretettel ápolja családjá szellemi örökségét, fokozott fogékonysággal figyel fel a magyarság és németiség politikai, gazdasági és szellemi érintkezésének minden mozzanatára, de úgy érzi, hogy ezzel megtette kötelességét népi hagyományaival szemben, amint megteszi kötelességét a magyar hazával szemben is a nélkül, hogy államhűségét és becsületes ragaszkodását a ma-

gyarság iránt ünnepélyes nyilatkozatokban nyilvánosság elé vinné.

A lappangó népi öntudatot képviselő biedermeier-típus lényeges vonásait német származású értelmiségünk egy részében ma is megtaláljuk. A feszültség, mely a típus kialakulásához vezetett, régen megszűnt, de maga a típus sajátos lelki berendezettségével megmaradt, s közösség-élményében mindig új meg új feszültségek lehetőségeit hordja magában.

A német népi öntudat lappangó, passzív formája mellett német értelmiségünk egy részében természetesen a népi öntudat aktív formája is kialakult. Ennek a formának jellegzetesen hazai vonásait vizsgálva, mindenekelőtt feltűnik, hogy az aktív népi öntudatú német polgárban nálunk minden disszimilációs törekvése mellett mindig van asszimilációra való hajlam is. Amennyiben meg akarja őrizni népi különállóságát és népisége szabad érvényesüléséért küzd, a disszimilációt segíti elő, amennyiben azonban népisége érdekében végzett munkájának céljaiban és eszközeiben mindig tekintettel van az állam szervezetére, mindig alkalmazkodik ennek a szervezetnek belső változásához, önkéntelenül maga is asszimilációs folyamatba sodródik bele. S ez a belesodródás a német népi öntudat hazai képviselőjénél nem csupán külső erők műve; őt nemcsak a loyális, a ragaszkodásnak vagy inkább az adott viszonyokban való megnyugvásnak érzése köti az államhoz, mint a mai Európa némely kisebbségét.¹ A kötelező loyális jóval túlmenően a magyar államhoz tartozónak érzi magát, mint ennek szerves része és mélyen átérzett sorsközösségben összeforr vele. A német népi öntudat hazánkban, különösen kialakulása idején, a XIX. század harmincas éveiben, kétségkívül erős ösztönzéseket kapott a koraérett és mohó szláv nacionalizmustól. Egy tekintetben azonban — forrásaink tanúsága szerint — eddig sohasem került hatása alá: a német származású magyar állampolgár — bármilyen erős népi öntudat hevíti is —

¹ V. ö. Erich Maier: *Die Psychologie der nationalen Minderheit*. Münster, 1933. 37. l.

lényének alapvonásában, a magyar államközösséghez való becsületes ragaszkodásában élesen különbözik a szláv és oláh nemzetiségi vezérek politikai gondolkodásától és távol áll ezeknek államellenes expanzív szándékaitól. Nem ismer külön nemzetpolitikai célokat, mint a magyar földön élő többi nemzetiség értelmiségének népi öntudatú fiai. Ha hitet tesz népisége mellett, rendesen a szeretet és ragaszkodás hangján emlékezik meg a magyar államról és a magyarságról is. A magyar nemzeti reformtörekvések iránt érzett meleg rokonszenv indítja Schröer Tóbiás Gottfried pozsonyi tanárt arra, hogy a nevelésre vonatkozó gondolatait Széchenyi Istvánnak ajánlva nyilvánosságra hozza.¹ Fia, Schröer Károly germanista a «pozsonyi ember» tájnyelven írt dalában a «MadjareMBER» iránt érzett szeretetéről énekel és népi öntudatából fakadó követeléseit ebben a rövid mondatban foglalja össze: «Lassts mi a daitscher Unger sein».² Örömmel és büszkeséggel vallja magát a «nemes magyar nemzet» tagjának a németiség népi jogaiért erőteljesen síkra szálló *Patriotische Phantasien eines Ungars*³ c. röpirat ismeretlen szerzője is; Glatz Ede, a negyvenes évek német mozgalmának egyik vezető alakja, a «svábok» életét, vérért és vagyonát ajánlja fel a magyarságnak, s csak azt kívánja, hogy egyenlő testvérekként élhessenek a közös «atyai házban»,⁴ és a magyar föld és népe iránt érzett szeretet számos bizonyítékát látjuk a pedagógus Steinacker Gusztáv Vilmos költeményeiben is, melyeket büszke öntudattal mindenekelőtt hazájának «jelenleg 1.273,700 lelket számláló német közönsége számára» édes német anyanyelvén ír.⁵ A német népi öntudat képviselője akkor sem feledkezik meg a németiséget a magyarsággal szemben kötelező hagyományos hűségről, mikor sérelmeit panaszolja el. Nemcsak azért küzd a német nyelv érvényesü-

¹ *Über Erziehung und Unterricht in Ungarn*. In Briefen an den Grafen Stephan Széchenyi, Verfasser des Buches: Der Credit. Leipzig, 1833.

² *Die deutschen Mundarten im Liede*. Leipzig, 1875. 142. l.

³ Wien und Leipzig, 1843.

⁴ *Deutsche Xenien aus und für Ungarn*. Leipzig, 1842.

⁵ *Herzensklänge*. Leipzig, 1845. XII. l.

lésének korlátozása ellen, mert szereti népi műveltségét s mert minden korlátozást méltánytalannak tart a németséggel szemben, hanem azért is, mert féltve őrzi a testvéri jóviszonyt saját népe és az államalapító magyarság között. Jellemző erre nézve a népi öntudat szellemében szerkesztett *Pest-Ofner Zeitung* egyik cikke 1861-ből: ¹ «A hazai német polgárnak legyen szabad rámutatni arra, hogy népe hűségesen kitartott a magyar testvérek mellett akkor is, mikor Magyarország többi nem-magyar népe a magyar törvények által teremtett jogállapottal többé-kevésbé ellenségesen állott szemben; legyen szabad rámutatni arra, hogy a német-ség ragaszkodását vérben és vagyonban hozott bőséges áldozatokkal pecsételte meg, s hogy a jelenleg mindenki részéről elítélt rendszer nyomása alatt éppen úgy szenved, mint minden más nép. Ezekben a körülményekben nem lehet tehát ok arra, hogy a német-ség mostohább elbánásban részesüljön, mint a haza minden más népe». Steinacker Ödön mint politikus és publicista kétségkívül a német népi öntudat leg-szélsőbb árnyalatát képviseli s kínos elszigeteltségében hol az erdélyi szász pártok, hol az osztrák nagynémet mozgalom keretében próbált elhelyezkedni; s mégis: még ő is azt írja önéletrajzában, hogy «a szülői házban a magyarság iránt érzett hagyományos szeretet» szellemében nevelték, s hogy 1867 után mindenekelőtt ez a szeretet vezette őt vissza Magyarországra.² A német népi öntudat harcos képviselője tehát bármennyire elfordul is a magyarságtól, mindig marad benne valami vonzódás a magyarság iránt, mindig megvan benne az asszimiláció lehetősége.

A hazai német-ség aktív népi öntudatú típusa — legalább eddigi kutatásaink bizonyossága szerint — csaknem kivétel nélkül evangélikus vallású. Ez a körülmény kétségkívül fokozza a feszültséget közte és az államalapító magyarság többsége között és élesen elkülöníti őt a hazai német-ség nagy részétől is. Mert protestáns öntudata nem kevésbé

¹ 161. sz.

² *Eine Selbstbiographie*. Sonderabdruck aus den «Karpathen», III. Jg. Nr. 7.

érett és erőteljes, mint népi öntudata. A Hallébe érkező fiatal Schröer Tóbiás Gottfried szívét 1816 májusában nemcsak az a boldog tudat remegteti meg, hogy «ősei országában» van, hol «német hűség» uralkodik, hanem a «nehéz harangjaikkal evangélikus keresztényeket istentiszteletre hívó dómok büszke tornyainak» látása is.¹ Ez az erőteljes protestantizmus egyrészt arra indítja az aktív népi öntudat hazai képviselőjét, hogy népi öntudatának tápláló erőit ne Bécsben és Ausztriában, hanem a német birodalomban keresse, másrészt élénk fogékonyságot kelt benne a magyar liberalizmus törekvései és a bécsi «reakció» kormányrendszerrel szemben vívott küzdelmei iránt. Steinacker Gusztáv Vilmos, Schröer Tóbiás Gottfried és Glatz Ede egyértelműen elítélik a magyarságnak szerintük indokolatlan «nemzeti előretörését», de egyértelműen lelkesednek a «magyar ellenzék mélységesen protestáns liberalizmusáért» is és némi büszkeséggel állítják szembe a bécsi «ultramontán» rendszerrel. A népi öntudatú hazai német értelmiség tagjának szellemi hazája nem Bécs, hanem Halle, Jena, Göttinga és Lipcse, a birodalom egyetemi városai; nagy élménye, Weimar, számára nem annyira a minden politikán felül álló átfogó és nemes emberieségnek otthona, mint a Goethe-gyűjtő Elischer Boldizsár számára, inkább a német szellem diadalának, a német egyetemességnek városa, mely büszkeséggel tölti el őt, de egyben súlyos kötelességet ró rá. Schröer Tóbiás Gottfried, mint a pozsonyi evangélikus líceum «német egyesületének» vezetője, különösen 1833—39 között egész nemzedéket nevel Goethén keresztül a német nagyságba vetett hitre. Fia, Schröer Károly Gyula, Goethe «iskolájában» nevelődik költővé, tőle «desi el az egyszerű dal titkát»,² s később mint a bécsi Goethe-egyesület egyik alapítója, mint a *Faust* magyarázója s mint a weimari kiadás munkatársa fáradozhatat-

¹ Chr. Oesers-Tobias Gottfried Schröers Lebenserinnerungen. Hg. von seinen Enkeln: Arnold und Rudolf Schröer und Robert Zilchert. Schriften d. Deutschen Ausland Instituts Stuttgart. D.: Biographien und Denkwürdigkeiten Bd. 6. Stuttgart, 1933. 128. l.

² Gedichte von K. J. Schröer. Wien, év n. Ismertetése Pest-Ofner Zeitung, 1855, 289. sz.

lanul munkálkodik azon, hogy a legnagyobb német szellemet igazán megismerjék és megértsék. Weimar formáló ereje a német népi öntudat többi hazai képviselőjének fejlődésében is világosan élénk tárul. Steinacker Gusztáv Vilmos 1854-től Weimarban és Weimar mellett él, Liszt Ferenc szűkebb baráti köréhez tartozik és 1857-ben *Weimars Genius* címmel kiadott költői életképeiben Weimar fénykorát idézi fel.¹ Steinacker Ödön is joggal méltatja önéletrajzában a weimari évek maradandó ösztönzéseit: «1854—1857 a gimnáziumot látogattam itt, s a genius loci mintegy önkénytelenül rávezetett a klasszikus Weimar hagyományainak szüleim által is buzgón ápolt tiszteletére; ehhez hozzájárult az a körülmény is, hogy másfél éven át Goethe kerti laka volt otthonunk. Károly Ágost nagyherceg, Goethe, Schiller és Wieland szobrainak fényes leleplezési ünnepségei, melyeken jelen lehettem, és atyám költői munkássága mind arra bírtak, hogy magam is elmerüljek a nagy weimari évek emlékeibe».² Wiemar, a német egyetemesség városa, a népi öntudattól duzzadó művelt hazai német polgár számára éppen úgy a német elhivatottság és nagyság szimbólumává emelkedik, mint a legtöbb más művelt külföldi német ember számára.

Aktív német öntudatú értelmiségünknek jellegzetesen egyoldalú szemlélete van a magyar történetről, mely mintegy támpontul és szabályozó elvül szolgál a magyar államhoz és a magyarsághoz való viszonyának megállapításában. Ennek a történet szemléletnek két vezető gondolata van: az egyik az, hogy a magyarság és némettség sorsa elválaszthatatlan egymástól, a másik, hogy a magyar művelődés csaknem kizárólag német hatás alatt fejlődött. A szemléletben erősen érvényesülő protestáns-racionalista elemekből adódik a magyar középkor naív, elfogult megítélése. Schröer Tóbiás Gottfried elvakult szenvedéllyel kel ki árpádházi királyaink ellen, akik közül a legtöbb szerinte csak «a papság szolgálja» volt s így mit sem tehetett a «nép felvilágosítása»

¹ V. ö. Hollitzer J.: *Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet*. Német Philologiai Dolgozatok VI. Budapest, 1913. 65. l.

² I. h. 3. l.

érdekében; a későbbi századok szemléletében is a katolikus egyházban látja a szabad fejlődés legfőbb akadályát. A reformáció és ellenreformáció, a török harcok és a felvilágosodás vizsgálata ennek a szemléletnek mindenekelőtt arra ad alkalmat, hogy a magyarság és németiség sorsközösségét s a német művelődési hatás minden egyebet elhomályosító erejét bizonyítgassa. Ennek a sajátságosan torz történet-szemléletnek legtöbbször láthatatlan, de éppen láthatatlansága folytán szinte mythikus régiókba emelkedő hőse II. József. A felvilágosodott uralkodó egységállama a német népi öntudat harcosa számára nemes kultúridealizmus műve, olyan eszménykép, mely felé még a XIX. század negyvenes éveiben is vágyakozó lélekkel fordul, s mely történelmi értékítéleteinek állandó titkos zsínórmértéke. Természetes, hogy ennek az ítéletnek a kialakulásában döntő súlya van a jozefinista egységállam német jellegének; a német népi öntudatú szemlélő ezt a német nyelviséget is nemes kultúridealizmus alkotásaként magasztatja s mindent elkövet, hogy létjogosultságát a magyar nemzeti mozgalommal szemben is igazolja. Legélesebben Glatz Ede fogalmazta meg ennek a történet szemléletnek vezető gondolatait: «Magyarország számára kétségkívül Németország a nyugati civilizáció legközelebbi, ezért legalkalmasabb és legelőnyösebb forrása s még olyan cikkek tranzitókereskedelmét is magához ragadta, melyeket nem maga termel; az érintkezés századok óta szabályszerűen kialakult, s a régi kapcsolatokat nehéz lesz újakkal pótolni. Vagy ha a jobbára szellemi kapcsolatokat más képpel akarnók megvilágítani: Magyarország egy évezred óta mintegy Németország lelkészi jogköréhez tartozik, vitathatatlanul a német szellem suprematiája alatt áll».¹

Ez a sajátságosan torz történet szemlélet szolgál útjelzőül az aktív német öntudat hazai képviselőjének akkor, mikor népisége fennmaradásáért küzd. A küzdelemnek sokféle változata van, de célja egyformán és kizárólag a német-

¹ *Das deutsche Element in Ungarn und seine Aufgabe.* Leipzig, 1843. 49. 1.

ség nyelvi és kulturális jogainak biztosítása. A negyvenes évek elején Schröer és Glatz inkább csak elméletileg lelkesednek a jozefinista egységállamnak valamilyen megújított formában való visszaállításaért, követőik már élesen szembefordulnak a magyar politikának nemzeti nyelvünk érvényesülését biztosító törekvéseivel és intézkedéseivel,¹ végül pedig az 1868-as nemzetiségi törvény rendelkezéseinek végrehajtásáért szállnak síkra és szenvedélyesen tiltakoznak a német nyelvhasználat mindennemű korlátozása ellen a nevelés- és oktatásügy állami intézményeiben. De a küzdelem minden formájában állandóan vissza-visszatér a történet-szemléletből adódó vezető gondolat, hogy a magyarországi németiségnek németnek kell maradnia nemcsak azért, mert kötelessége, «hogy nemzeti egyéniségét... becses hitbizományként örökségül hagyja utódainak» (Glatz), hanem azért is, mert az állam számára is csak népi jogainak birtokában marad teljes értékű polgár, csak így teljesítheti magyar földön reá váró történelmi hivatását.

Nem lehet itt feladatunk, hogy felfedjük azoknak a történelmi és nemzeti erőknak a dinamikáját, melyek a harcoss német népi öntudat állásfoglalását a magyar nemzetállammal szemben meghatározták. A magyar nacionalizmus mindjárt erő kifejtése első éveiben szemben találta magát a szláv és oláh nemzetiségi törekvésekkel; ezek nem elégedtek meg nyelvi és művelődési igények kielégítésével, hanem lényegileg a magyar államtest feldarabolását tűzték ki célul. A magyarság egészséges életösztönére vall, hogy a közvetlenül fenyegető veszélyt felismerve, saját nemzetisége mellett döntött akkor, amikor a liberalizmus eszméinek búvkörében választania kellett a szabadság és ész képzelt uralma és nemzeti létérdekei között. Egyébként nemcsak Magyarországnak, hanem minden más államnak hasonló módon kellett választania, melyben több nép egyesült a liberalizmus szellemében. A magyar nacionalizmus azonban 1867-ig állandóan még Bécs nyomása alatt is állott, mely

¹ L. különösen Steinacker G. V. és Bajza József tanulságos vitáját: *Athenaeum*, 1841, II. 4. sz.

központi kormányzati intézkedésekkel saját nyelvét akarta rákényszeríteni a magyarságra. 1867-ig Bécs tartotta az uralmat, s Béccsel szemben magának a magyarságnak is védekezni kellett, ha meg akarta őrizni nemzeti jellegét. Könnyen érthető, hogy ilyen körülmények között a magyar értelmiségben a «németiség» és «osztrákság» azonosítása útján fokozott bizalmatlanság támadt mindennel szemben, ami német. A kiegyezés után pedig Magyarország éppen úgy első-sorban az államalapító nép szolgálatába állította törvényhozását és közigazgatását, mint minden más liberális nemzetállam. Az 1868-as magyar nemzetiségi törvény méltányos rendelkezéseivel példátlanul áll az akkori Európában; végrehajtásának módját pedig csak akkor bírálhatjuk el helyesen, ha figyelembe vesszük azokat az eszközöket, melyeket pl. Franciaország, Belgium, Poroszország vagy Nagybritánia alkalmazott nemzeti kisebbségei beolvasztására. A fejlődés szükségszerűen úgy hozta magával, hogy a hazai németiség legnagyobb része a magyar nemzeti gondolat hatása alatt, az osztrák «reactióval» szembenálló magyar liberalizmus ígézetében és végül a társadalmi felemelkedés vágyától hajtva beolvadt a magyarságba.

A német népi öntudat activ harcosa a kiegyezés után egyre inkább elszigetelődik; hívó szavának nem támad visszhangja és magányossága beteljesedik azzal, hogy a hivatalos Németország a liberális nemzetállam kormányzati elveit követve egészen sorsára hagyja őt. Nincs egyéb választása: vagy költői formában ad kifejezést a németiség elmúlása fölött érzett fájdalmának, — a pozsonyi születésű Laban Ferdinand elegiái¹ híven tükrözik a népi enyészet hangulatát — vagy csatlakozik a szászok és a nagynémet körök politikai mozgalmához s ezzel végleg eltávolodik a hazai németiség legszentebb hagyományaitól. A világháború megrázó élménye egész Európában, nálunk is új irányba tereli a német népi öntudat fejlődését.

A német népi öntudat hazai formáinak, a lappangó, rejtett és az aktív, harcos népi öntudatnak vizsgálatában

¹ *Auf der Haimburg*. Wien, 1881.

a kötelező tárgyilagosságot megőrizve első sorban azokat a vonásokat igyekeztünk megragadni, amelyek sajátosan a magyar viszonyokból adódnak. S ha vizsgálatunk azt mutatja, hogy a hazai németiségnek népi öntudatos része is közelebb áll a magyarsághoz, mint más országok német kisebbségei az uralkodó államnéphez, akkor ezt joggal tulajdoníthatjuk a magyar föld átalakító erejének és a magyar-német életközösség hatásának. Vizsgálatunk azt a sokszor hangoztatott tételt bizonyítja, hogy németiségünk semmiképpen sem olvasztható be egyszerűen a «külföldi» vagy akár «südosdeutsch»-nak nevezett németiség sokrétű egységébe, ha nem akarjuk, hogy éppen leglényegesebb vonásai elsikkadjanak. Az igazságot kereső tudomány és a nemzetek között igazi megértést teremtő gyakorlati munka egyformán csak akkor jár helyes úton, ha a hazai németiség megismerésében és helyzetének megítélésében a magyar viszonyokból indul ki és állandóan szemmel tartja a magyar föld nyújtotta fejlődési lehetőségeket.

PUKÁNSZKY BÉLA.

